

ΑΡΓΕΙΤΙΚΕΣ ΚΩΜΕΣ*

Η εμμονή των μελετητών στην αναφορά του Άργους, μιας από τις σημαντικότερες περιοχές της αρχαιότητας στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Πελοποννήσου, είναι δικαιολογημένη, καθώς τεκμηριώνεται από αποδείξεις που έρχονται στην επιφάνεια. Δεν συμβαίνει το ίδιο όμως και με τους αρχαίους οικισμούς που αναπτύχθηκαν κατά περιόδους γύρω από το Άργος. Πρόκειται για θέσεις, όπου τα αρχαιολογικά ευρήματα δηλώνουν την παρουσία μικρών ή μεγαλύτερων οργανωμένων εγκαταστάσεων, από τις οποίες κάποιες επιβιώνουν μέχρι τους νεότερους χρόνους.

Μερικές φορές η ύπαρξή τους βεβαιώνεται από επιγραφικό υλικό. Σύγχρονα τοπωνύμια και ιστορικές αναδρομές στην πεδινή και ορεινή Αργολίδα είναι μια πρώτη αναζήτηση, καταγραφή και σύνδεση των δεδομένων. Μαζί με τις ανασκαφικές μαρτυρίες των τελευταίων ετών γίνεται προσπάθεια ανάπλασης της εικόνας δύο οικισμών.

Δυστυχώς βασικές πηγές της αρχαίας γραμματείας, που αποτελούσαν μέρος της εργογραφίας αργείων ιστορικών, όπου πιθανότατα θα περιλαμβάνονταν στοιχεία για τις αργεΐτικες κώμες, έχουν διασωθεί εντελώς αποσπασματικά¹. Έκπληξη τουλάχιστον προκαλεί το γεγονός ότι ο Πανσανίας στην περιγραφή της αργείας χώρας χρησιμοποιεί τον όρο αυτούσιο μία μόνο φορά αναφέροντας την κώμη Λήσσα, ενώ υπονοεί την ύπαρξη περισσότερων, καθώς γνωρίζει ότι: *Φορωνεὺς δ' Ἰνάχου τοὺς ἀνθρώπους συνήγαγε πρῶτον ἐξ κοινόν, σποράδας τέως καὶ ἐφ' ἑαυτῶν ἐκάστοτε οἰκοῦντας. καὶ τὸ χωρίον ἐς δ' πρῶτον ἡθροίσθησαν ἅστυ ὠνομάσθη Φορωνικόν*². Φαίνεται δε ότι προτιμά το χαρακτηρισμό πόλις ἐστὶν οὐ μεγάλη αναφερόμενος σε κάποιο πόλισμα³.

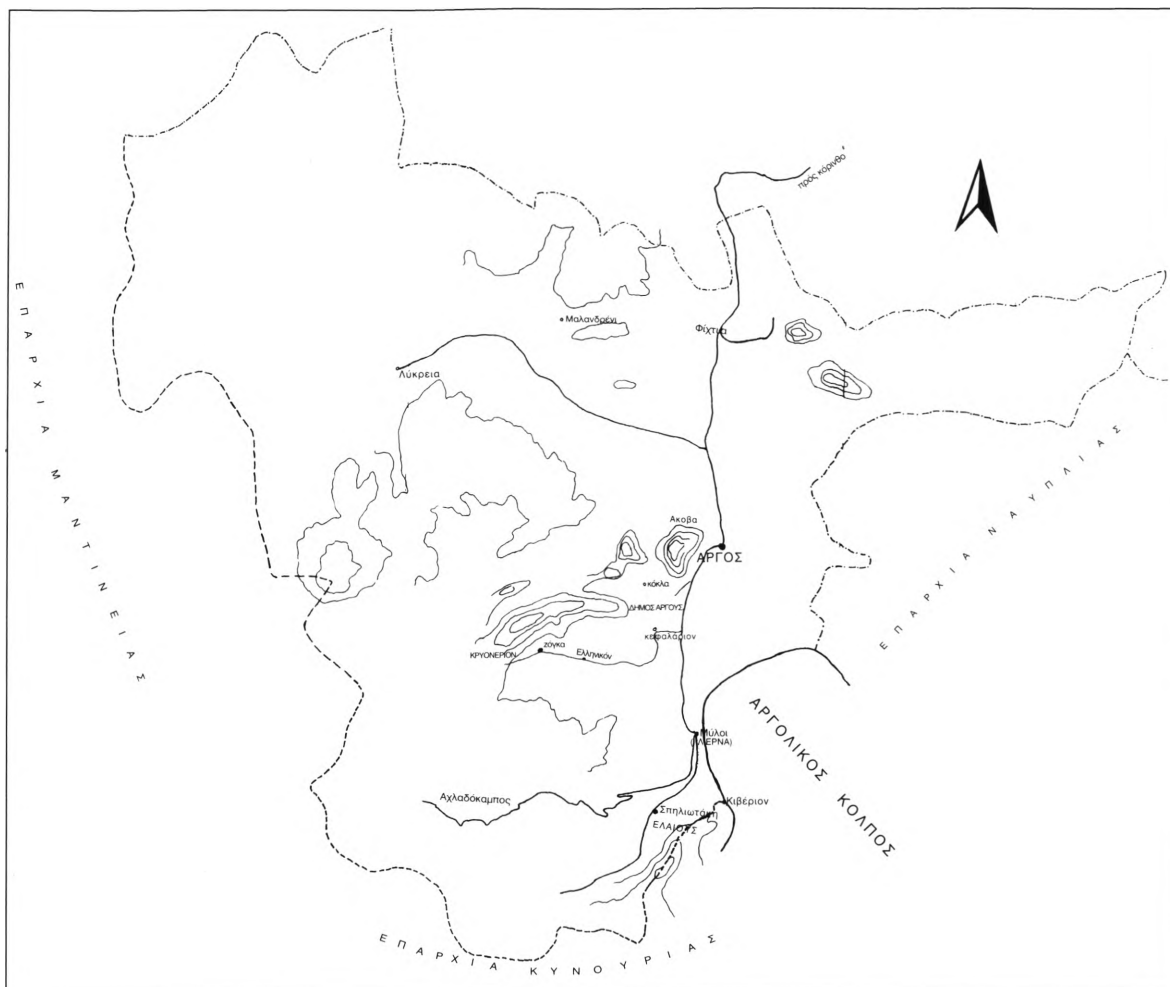
Σε όλες δε σχεδόν τις περιπτώσεις με άμεσο ή έμμεσο λόγο ακολουθεί η σχέση τους με το Άργος, που ποικίλλει από γεωγραφική, μυθολογική ή ιστορική άποψη. Η σχέση αυτή επιζεί και στα κείμενα άλλων ιστορικών και συγγραφέων, όπως στους Στράβωνα, Ησύχιο, Απολλώνιο Ρόδιο, Στέφανο Βυζάντιο.

* Το κείμενο αυτό σε μία πρώτη μορφή με τίτλο «Αργεΐτικες κώμες. Τοπωνύμια, αρχαιολογία, ιστορικές φυσιογνωμίες» παρουσιάστηκε στο 5ο Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών (Άργος - Ναύπλιο 6 - 10 Σεπτεμβρίου 1995). Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Π. Θέμελη για τις χρήσιμες υποδείξεις του, την τότε προϊσταμένη της Δ' ΕΠΚΑ Φ. Παχύγιαννη-Καλούδη για τη συμπαράστασή της, τους συναδέλφους Ε. Σπαθάρη, Α. Παπαδημητρίου και Γ. Καβαδιά, τους σχεδιαστές Μ. Οικονόμου και Γ. Ρασσιά, τον συντηρητή έργων τέχνης Φ. Δημάκη και όλους ανεξαιρέτως τους εργατές της Εφορείας, οι οποίοι με προθυμία συμμετείχαν στο ανασκαφικό πρόγραμμα. Ευχαριστίες οφείλονται επίσης στον Χ. Αντωνιάδη, τοπογράφο της Δ' ΕΠΚΑ, για την αναζήτηση στοιχείων σχετικών με την παρουσία της οικογένειας Σπηλιωτάκη στο Ναύπλιο, καθώς και στον Δ. Γεωργόπουλο, προϊστάμενο του Ιστορικού Αρχείου Ναυπλίου. Στην ταύτιση ευρημάτων από το Σπηλιωτάκη (αρχαίος Ελαιούς) η βοήθεια του αρχαιοφύλακα της Λέρνας Χρ. Μπομπέτσι και του συνεργάτη στο Μουσείο Άργους Ε. Γιαννόπουλου ήταν πολύτιμη.

1. Μέχρι το έτος 669/8 π.Χ. (μάχη των Υσιών) οι γραπτές πηγές είναι λίγες (Μιτσός 1945, σ. 9). Από το Άργος κατάγονταν σημαντικοί ιστορικοί. Ανάμεσά τους οι Ακουσίλαος, Αναξικράτης, Αγίας, Δέρκυλος, Σωκράτης ή Σωσικράτης, Λυκέας, Δεινίας. Εκτός των άλλων έγραψαν *Αργολικά* ή *Αργολίδος περιήγησις*, από τα οποία έχουν σωθεί πολύ μικρά αποσπάσματα. Μνεία του έργου τους γίνεται από τους Ευριπίδη, Πλούταρχο, Πίνδαρο, Αθήναιο κ.ά. (Μιτσός 1952, στα αντίστοιχα λήμματα).

2. Πανσ. II, 25, 10 και II, 15, 5.

3. Πανσ. II, 15, 1 (για τις Κλεωνές). Πρβλ. G. Glotz, *Η Ελληνική πόλις* (μτφρ. Α. Σακελλαρίου, Αθήνα 1994), σ. 45, όπου επισημαίνεται η απουσία αντίστοιχης λέξης στα ομηρικά έπη.

Σχέδ. 1. Χάρτης της επαρχίας του Άργους με τις περιοχές Σπηλιωτάκη (αρχαίος Ελαιούς) και Ζόγκα.

Από αυτούς ο Στράβων αποδίδει με μεγαλύτερη ευχέρεια τους οικιστικούς όρους *πόλισμα*, *πολίχνη*, *κώμη*. Τους δύο δε τελευταίους χρησιμοποιεί αδιακρίτως, όταν αναφέρεται στην Ασίνη⁴.

Από επιγραφικές μαρτυρίες, που είναι γνωστές βιβλιογραφικά μέχρι σήμερα, προκύπτει ότι οι αργεΐτικες κώμες των ιστορικών χρόνων είναι περισσότερες από είκοσι⁵. Αν βασισθούμε σε εξωτερικά

4. Στράβ. *Γεωγρ.* VIII, 6, 3 και 11.

5. Σχετική βιβλιογραφία για τις κώμες στην Αργολίδα: W. Vollgraff, *Inscriptions d'Argos*, *BCH* 33 (1909), σ. 182-186. W. Vollgraff, *Novae inscriptiones argivae*, *Mnemosyne* 44 (1916), σ. 53-56. J.L. Caskey - P. Amandry, *Investigations at the Heraion of Argos*, *Hesperia* 21 (1952), σ. 216-219. P. Charneaux, *Inscriptions d'Argos*, *BCH* 77 (1953), σ. 389 κ.ε. M. Pierart, *Travaux de l'École Française en 1973*, *BCH* 98 - II (1974), σ. 774-775. Επίσης, Χ.Β. Κριτζάς, *Κατάλογος πεσόντων από το Άργος, Στήλη*, Αθήνα 1980, σ. 506 σημ. 51 και 59. M. Pierart, *Note sur trois noms de phratries argiennes*, *BCH* 105 (1981), σ. 611-613. M. Pierart, *Argos, Cleonai et le koinon des Arcadiens*, *BCH* 106 (1982), σ. 124. Ο ίδιος, *Phratries et komai d'Argos*, *BCH* 107 - I (1983), σ. 269-275. P. Charneaux, *Phratries et komai d'Argos*, *BCH* 108 - I (1984), σ. 207-227. Στις αργεΐτικες κώμες αναφέρεται από τον Απολλόδωρο (II, 4, 7) και κώμη ονομαζόμενη Έλος: *Ἀμφιτρύων δὲ ἔχων ἑκ μὲν Θορικοῦ τῆς Ἀττικῆς Κέφαλον συμ-*

κριτήρια, όπως κάποια σωζόμενη μέχρι τις μέρες μας ονοματολογική ομοιότητα, τότε θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε τη Λιμναία π.χ. στην ευρύτερη περιοχή του σημερινού χωριού Λίμνες στα ανατολικά της Πρόσφυνας. Το ξεπέρασμα όμως δυσκολιών, όπως της ακριβούς ταύτισης, είναι μεγάλο και εναπόκειται στα αποτελέσματα των μελλοντικών ανασκαφικών ερευνών.

Από τα στοιχεία απογραφής της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας αποδεικνύεται ότι οι θέσεις έχουν δεχθεί κατά καιρούς διαφορετικές ονομασίες, που σε μία τουλάχιστον από τις περιπτώσεις που θα μας απασχολήσουν το θέμα συνδέεται με σημαντική ιστορική και πολιτική φυσιογνωμία του νεοσύστατου μετά την Επανάσταση του 1821 Ελληνικού Κράτους. Στις μέρες μας είναι γνωστή με το όνομα Σπηλιωτάκη (Σχ έ δ. 1). Κοιλάδα αγροτική ανάμεσα στα βουνά Ζάβιτσα και Ψωριάρης δίπλα στο ποτάμι Ξοβριάς, που πηγάζει από τα ορεινά του Αχλαδοκάμπου, απέχει 7 χλμ. από τις πηγές της Λέρνας στους Μύλους και 5 χλμ. νοτιοδυτικά από το Κιβέρι⁶. Το τοπωνύμιο συνδέεται με νεότερους ιστορικούς χρόνους και είναι άξιο μνείας.

Η περιοχή συγκαταλέγονταν στα «άφθαρτα εθνικά κτήματα»⁷, όπως χαρακτηρίζονται σε σχετικό νόμο του 1825, και ανήκε στο υποστατικό του Κιβερίου με συνολική έκταση 42.000 στρ.⁸. Το 1826 με σχετική πράξη της προσωρινής Ελληνικής Κυβέρνησης επιτρέπεται η εκποίησή του⁹. Η κατάκτηση του τσιφλικίου του Κιβερίου σε σταντοτόπια φαίνεται ότι συντελείται κατά το διάστημα 1852/1854 και σε αυτή την κατανομή βασίζεται σχεδιάγραμμα του Δασαρχείου Ναυπλίου πολλά χρόνια αργότερα. Ένα τμήμα της έκτασης είχε δοθεί στην οικογένεια Σπηλιωτάκη και αποτέλεσε τον πυρήνα του ομώνυμου κτήματος και μικρού οικισμού των νεότερων χρόνων¹⁰. Ο Αναγνώστης Σπηλιωτάκης υπήρξε πολιτική φυσιογνωμία του 1821¹¹. Η ομώνυμη σήμερα κοιλάδα φαίνεται ότι αποκτά το όνομά του πολλά χρόνια αργότερα και συγκεκριμένα μετά το 1940, ενώ έχει περιέλθει σταδιακά σε απογόνους και κληρονόμους¹², οι οποίοι δωρίζουν και ένα μεγάλο μέρος της στο Δήμο Ναυπλίου. Μέχρι τότε ανάλογα με τις

μαχοῦντα, ἐκ δὲ Φωκῶν Πανοπέα, ἐκ δὲ Ἐλοῦς τῆς Ἀργείας Ἐλεῖον τὸν Περσέως, ἐκ δὲ Θηβῶν Κρέοντα, τὰς τῶν Ταφίων νήσους ἐπόρθει. Ο Πανσανίας (III, 20, 6) μνημονεύει: ἐπὶ θαλάσῃ πόλισμα Ἐλος ἦν ...Τοῦτο ᾤκησε μὲν Ἐλιος νεώτατος τῶν Περσέως παίδων.... ἀλλὰ στην περιγραφή της Λακωνίας ὀχι της Αργείας.

6. Το ποτάμι είναι γνωστό και με τις ονομασίες «ποτάμι του Αχλαδοκάμπου» (Ι.Κ. Κοφινιώτης, *Ιστορία του Ἀργους*, Αθήνα 1892, σ. 146), Ξεροβοριό (Ν.Η. Αναγνωστοπούλου - Γ. Γάγαλης, *Η Αργολική πεδιάς*, Αθήνα 1938, σ. 15 - 16), Φειδούλης ή Ξαβριάς (Ν. Αντωνανάτου, *Αργολίδος περιήγησις*, Έκδοση της Νομαρχίας Αργολίδος, Ναύπλιο 1973, σ. 54).

7. Για τον ὄρο βλ. Ε. Καρούζου, Ζητήματα εθνικῶν γαιῶν (1833-1871), *Μνήμων* 12 (1989), σ. 149-161 και ειδικά στις σελίδες 149-150. Επίσης, Τ. Αθ. Γριτσόπουλος, Αναφορά στο θέμα των εθνικῶν κτημάτων κατά τη διάρκεια της Ελληνικῆς Επανάστασης, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Γ', Αθήνα 1992/93, σ. 209-228.

8. Κ.Κ. Σπηλιωτάκης, *Ο Αναγνώστης Σπηλιωτάκης εἰς τὸ πολιτικὸ προσκήνιο 1823-1826*, Αθήνα 1980, σ. 196-197, σημ. 4. Το Κιβέρι, ὡπως τὸ Ἄργος και ἄλλες περιοχές, περιέρχεται στην τουρκική κυριαρχία το 1500 (Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοὶ τῆς Πελοποννήσου. 13ος-18ος αἰῶνας*, Αθήνα 1987, σ. 24).

9. Δ.Α. Λαμπρόπουλος, *Η Λέρνα μεθ' ιστορικῶν σημειώσεων περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων πολικῶν Αποβάθμων - Γενεσίον - Ελαιούσης και Υσιῶν τῆς Αργολίδος*, Αθήνα 1959, σ. 33.

10. Σε χειρόγραφο σχεδιάγραμμα, που συντάσσεται στις 15-12-41 ἀπὸ τὸν Δασάρχη Ναυπλίου Χ. Καψάλη και επικυρώνεται στις 4-4-75 ἀπὸ τὸν Νομοδασάρχη Δ.Ν. Αλεξίου, αναφέρεται χαρακτηριστικά: «σταντοτόπια κληρονόμων Σπηλιωτάκη δι' α θα υποβάλουν σχετικά πρὸς ἀναγνώρισιν του ζητήματος τῆς ιδιοκτησίας».

11. Βλ. υποσημ. 8. Ίσως ἡ χρονολογία ἐκποίησης του τσιφλικίου του Κιβερίου να σχετίζεται με τὸ θάνατο του Α. Σπηλιωτάκη (1826) και να ἀποτελεῖ συνδρομή τῆς τότε Κυβέρνησης πρὸς τὴν οικογένεια του ἐκλιπόντος.

12. Οι κληρονόμοι του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιοχή, εἶχαν ἀκόμα μία τριώροφη νεοκλασικὴ οἰκία στο Ναύπλιο στις οδοὺς Σωφρόνη, Ὀλγας και Ὁθωνος, που κτίσθηκε μετὰ τὸ γάμο του γιου του Αναγνώστη, Ἰωάννη, με τὴν κόρη του Μιχαὴλ Ἰατροῦ. Τὸ κτίσμα ἀναφέρεται στο βιβλίο τῆς Ν. Αντωνανάτου, Ναύπλιο '88, σ. 224, ὅπου ὅμως δεν μνημονεύεται τὸ ὄνομα του ιδιοκτήτη. Ο κ. Ν. Καράπαυλος εἶχε τὴν ευγενὴ καλωσύνη να με πληροφορήσει ὅτι ἡ οἰκία ἀνῆκε στον Νικόλαο Ι. Σπηλιωτάκη. Στους ἀπογόνους του Σπηλιωτάκη ἀνῆκει ἐπίσης και τὸ κτίριο ἀριθ. 2 στην πλατεία του Αγίου Πέτρου Ἀργους, ὅπου μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸς υπῆρχε τὸ γνωστὸ «Καφενεῖο του Θηβαίου» (Β. Δωροβίνης, *Η νεοκλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ του Ἀργους*, ΑΑΑ ΧΠ (1979), σ. 200-201) και τῶρα στεγάζεται ἡ Γενικὴ Τράπεζα. Τὸ κτίριο ἔχει κηρυχθεῖ διατηρητέο ἀπὸ τὸ Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ με τὴν ΥΑ ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/1245/24131/27-5-1983 (ΦΕΚ 344/Β/16-6-1983). Πρέπει να ἐπισημάνουμε ὅτι ὑπάρχει ἓνα λάθος στο ἐπώ-

γνώσεις για την εδαφική της έκταση, τις χαρακτηριστικές ιδιοκτησίες ή τις μεταβολές λόγω διοικητικών αλλαγών ονομάζεται Ξυλοκερατιά, Μουσιμούλη, Ποταμιά¹³, Παλιοκύβερα¹⁴, Φάκλαρη, Κοτσώνη.

Οι πληροφορίες δεν εξαντλούνται εδώ αλλά μας οδηγούν πολύ πιο πίσω. Η παλαιότερη μαρτυρία για την περιοχή χάνεται μέσα στο μύθο, καθώς συνδέεται με το δεύτερο άθλο του Ηρακλή¹⁵. Στον Απολλόδωρο στο σχετικό εδάφιο διαβάζουμε περιγραφή της αποκοπής των κεφαλών της Λερναίας Ύδρας από τον ήρωα και τον πιστό του σύντροφο και ανιψιό Ιόλαο. Αναφέρεται χαρακτηριστικά: *...και τουτον τὸν τρόπον τῶν ἀναφνομένων κεφαλῶν περιγενόμενος, τὴν ἀθάνατον ἀποκόψας κατώρυξε καὶ βαρεῖαν ἐπέθηκε πέτραι, παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσιν διὰ Λέρνης εἰς Ἑλαιοῦντα*¹⁶.

Οι βιβλιογραφικές αναφορές είναι αποσπασματικές και περιορίζονται στη μνεία του αρχαίου ονόματος της θέσης, ενώ είναι ελάχιστα διαφωτιστικές οι γραπτές πηγές, καθώς οι συγγραφείς διέσωσαν ό,τι θεωρούσε ο καθένας σημαντικότερο¹⁷. Και στην περίπτωση αυτή, όπως άλλωστε συμβαίνει τις περισσότερες φορές, υπερίσχυσε η αναφορά του μύθου. Η πρώτη μνεία του απαντά στον Ησίοδο, ο οποίος όμως δεν περιγράφει το τέρας¹⁸. Ο Πλάτων παρομοιάζει τις ανθρώπινες μάταιες προσπάθειες με τον αγώνα κατά της Λερναίας Ύδρας¹⁹. Ο Πανσανίας δεν ελκύεται από την ύπαρξη ή μη της κόμης²⁰ αλλά ολιγόλογα και με κάποιο τόνο δυσπιστίας αναφέρει για τη Λερναία Ύδρα: *... κεφαλὴν δὲ εἶχεν ἐμοὶ δοκεῖ μίαν καὶ οὐ πλείονας, Πείσανδρος δὲ ὁ καμινεύς, ἵνα τὸ θηρίον τε δοκοῖ φοβερώτερον καὶ αὐτῷ γίνηται ἢ ποιήσιν ἀξιόχρεως μᾶλλον, ἀντὶ τούτων τὰς κεφαλὰς ἐποίησε τῇ ὕδρᾳ τὰς πολλὰς. Ο Στέφανος ο Βυζάντιος μνημονεύει απλά: "Ἔστι καὶ Ἀργοὺς Ἑλεοῦς παραδίδοντας καὶ γραφὴν τοῦ ονόματος τῆς κόμης με ε. Ο Διονύσιος Πύρρος ο Θετταλός (1777-1853) αναφέρει: «Εἰς τὴν Ἀργολίδα ἀκόμη εἶναι καὶ ἐκεῖνη ἡ πολυθρύλτος Λέρνη λίμνη, πλησίον τῆς ὁποίας ἐμφώλευεν ἡ ἐπτακέφαλος ἐκεῖνη μυθολογούμενη ὕδρα τῶν παλαιῶν»²¹. Το 18ο αἰώνα ο άθλος εξακολουθεῖ να εντυπωσιάζει τους νεότερους ταξιδιώτες-περιηγητές, οι οποίοι τον καταγράφουν²². Η γαλιώτα του Υδραίου Θ. Μπούφη με το*

νυμο του δεύτερου συνιδιοκτήτη. Το σωστό είναι Κετσέα και όχι Κίτσена. Πρόκειται για το επώνυμο (Ι.Δ. Κετσέας) του συζύγου της Θεοδώρας Αναστ. Σπηλιωτάκη, εγγονής του Ιωάννη (βλ. Κ.Κ. Σπηλιωτάκης, ό.π. (υποσημ. 8), σ. 314, σημ. 3).

13. Με αυτή την ονομασία ως θέση προέλευσης έχει καταχωρισθεί στο ΑΔ 17 (1961/62), Χρονικά, σ. 54, η ανεύρεση κιονοκράνου βυζαντινών χρόνων στο κτήμα Γ. Κοτσώνη. Πρβλ. Β. Κόντη, Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία του Νομού Αργολίδας, *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 190.

14. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας - Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Προσωρινόν Αλφαριθμητικόν Ευρετήριο των Συνοικισμών και λοιπών τόπων της Ελλάδος κατά την γενικήν απογραφὴν του πληθυσμοῦ της 16ης Οκτωβρίου 1940*, Αθήναι 1948, σ. 328. Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων, Στοιχεία Συστάσεως και Εξελιξέως των Δήμων και Κοινοτήτων από της εφαρμογής του Νόμου ΔΝΖ' του έτους 1912 και εφεξής, τ. 2, Ν. Αργολίδος, Αθήναι 1961, σ. 30-31. Η ονομασία Παλιό Κίβερί αναφέρεται στο *British Admiralty's Handbook of Greece*, London 1920, σ. 434 και αποτελεί ένδειξη ότι η περιοχή είχε εγκαταλειφθεί.

15. Η γοητεία του μύθου απασχολεί επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων. Πρβλ. Χρ.Θ. Οικονομόπουλος, Η απομυθοποίηση της Λερναίας Ύδρας, *Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Κορινθιακών Ερευνών*, Αθήνα 1986, σ. 149-182.

16. Απολλόδ. II, 5, 2. Ο συγγραφέας σώζει το όνομα της περιοχής με αι.

17. L. Ross, *Reisen und Reiserouten durch Griechenland*, Berlin 1841, σ. 155. Α. Μηλιαράκης, *Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Αργολίδος και Κορινθίας*, Αθήνα 1886, σ. 46. Κοφινιώτης, ό.π. (υποσημ. 6), σ. 38 και 146. Α. Philippson, *Der Peloponnes*, Frankfurt am Main 1959, σ. 244. Λαμπρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 32. BCH XC (1966), σ. 791-792. Ι.Ε. Ζεγκίνης, *Το Άργος δια μέσου των αιώνων*, Πύργος 1968, σ. 137. F. Brommer, *Topographische sammluhg von scherben aus der Peloponnes*, AM 90 (1975), σ. 172, αριθ. 706. A. Foley, *The Argolid 800-600 B.C.: An Archaeological Survey*, Göteborg 1988, σ. 178. W.K. Pritchett, *Studies in Ancient Greek Topography*, Part VII, Amsterdam 1991, σ. 169 κτ. Π.Β. Φάκλαρης, *Αρχαία Κυνουρία. Ανθρώπινη δραστηριότητα και περιβάλλον*, Αθήνα 1990, σ. 209, υποσημ. 663, σ. 211, υποσημ. 665 και σ. 212. D. Salzmann, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken*, Berlin 1982, σ. 25 και 90, αριθ. 34.

18. Ησ. *Θεογ.* 313-318.

19. Πλάτ. *Πολιτεία* IV, 426.

20. Φάκλαρης, ό.π., σ. 211, υποσημ. 665. Πανσ. II, 37, 4-5.

21. Α.Ε. Κεραμίδας, *Διονυσίου Πύρρου τον Θετταλού, Περιήγησις της Ελλάδος και πόλεμοι αυτής αρχαίοι και νεώτεροι*, κεφ. *Αργολικά*, Άργος 1981, σ. 43-44.

22. Ανώνυμος 1894, *Ταξιδεύοντας από Παρίσι για Κωνσταντινούπολη, Αθω, Αθήνα, Πελοπόννησο, Θεσσαλονίκη* 1991, σ. 113.

όνομα «Επτακέφαλος Ύδρα» επιφυλάσσει τους αγωνιστές και ενισχύει τις ελληνικές ναυτικές δυνάμεις που έφθασαν στους Μύλους της Αργολίδας στις 11 Ιουνίου 1825 και επρόκειτο να αναμετρηθούν με τις ορδές του Ιμπραήμ Πασά²³.

Στην αρχαία τέχνη ο μύθος απεικονίζεται διαχρονικά σε όλες σχεδόν τις κατηγορίες ευρημάτων τα οποία προέρχονται από διάφορες περιοχές του ελληνικού χώρου. Σταχυολογώντας μερικές από τις περιπτώσεις αυτές αναφέρουμε τη Βοιωτία, την Κόρινθο, τη Λακωνία, την Κρήτη με ευρήματα που χρονολογούνται από το 650 έως το 600 π.Χ. και αποδίδουν με παραλλαγές τον άθλο του Ηρακλή²⁴, ενώ το θέμα είναι προσφιλέστερο στην Αθήνα του 6ου αιώνα π.Χ.²⁵. Στη Θεσσαλία αναγνωρίζεται σε όστρακα των λεγόμενων ομηρικών σκύφων²⁶. Από την Αργολίδα έχουν αναφερθεί παλαιότερα ένας σκύφος από το Άργος²⁷ και από τους Μύλους (Λέρνα) – την άμεσα συνδεδεμένη με το μύθο περιοχή – η παράδοση το 1926 στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ενός αναγλύφου του 3ου αιώνα π.Χ., όπου απεικονίζεται ο ήρωας τη στιγμή του άθλου του²⁸. Ένα θραύσμα σκύφου από το Ασκληπιείο της Επιδαύρου έρχεται να προστεθεί με μεγάλη πιθανότητα στην παραγωγή των αργεϊτικών εργαστηρίων ή στη σφαίρα της συνεργασίας και της επιρροής τους²⁹.

Οι συγγραφείς και καλλιτέχνες έδωσαν βαρύτητα στο μύθο και στις παραλλαγές του, που γοητεύει και δημιουργεί ένα ξεχωριστό θεματολόγιο³⁰. Τα αποτελέσματα των ερευνών, που έγιναν αρχικά το 1963³¹, στη συνέχεια το 1978³² και αργότερα σε μικρά χρονικά διαστήματα από το 1986 έως το 1992, εί-

23. Ε.Γ. Πρεβελάκης, *Η εκστρατεία του Ιμπραήμ Πασά εις την Αργολίδα*, Αθήνα 1950, σ. 52.

24. LIMC V, 1990, σ. 34-43, λ. Heracles. J. Boardman - G. Kokkorou-Alewra, G. Ahlberg-Cornell, *Myth and Epos in Early Greek Art Representation and Interpretation*, Jonserved 1992, σ. 99-100.

25. *Hesperia* 58 (1989), σ. 99-113. P. Amandry - D.A. Amyx, Héraclès et l'hydre de Lerne dans la céramique corinthienne, *AntK* 25 (1982), σ. 102-116.

26. Ε.Χ. Κακαβογιάννης, «Ομηρικοί σκύφοι» Φερών Θεσσαλίας, *ΑΔΑ XIII* (1980), σ. 265.

27. A. Conze, *Denkmaler und Forschungen*, *Arch. Zeit.* XVII (1859), σ. 34.

28. Σ. Καρούζου, *Κατάλογος συλλογής γλυπτών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα 1967, σ. 94, αριθ. 3617, πίν. 35. Πρώτη μνεία του ευρήματος στο *ΑΔ* 1926, Παράρτημα, σ. 2, εικ. 1, όπου σχολιάζεται η προβληματική χρονολόγησή του στο β' μισό του 5ου αιώνα π.Χ. ή και στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ο μύθος της Λερναίας Ύδρας αποτελεί μία θεματική ενότητα στην έκθεση που διοργανώθηκε στον προθάλαμο του Μουσείου Άργους με τίτλο «Το Πολυδύφιον Άργους και ο υδάτινος πλούτος της Αργολίδας» στο πλαίσιο του εορτασμού των Ημερών Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Οκτώβριος 2000).

29. Κ. Δανάη, Σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από το Ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, *Πελοποννησιακά ΚΕ* (2000), σ. 201-202 και 218, αριθ. 8.

30. Περβλ. Ι. Παπαποστόλου, *Ελληνιστικοί τάφοι της Πάτρας I*, *ΑΔ* 32 (1977), Μελέτες, σ. 302 κ.ε. (χρυσό περιάμμα με παράσταση Ηρακλή και Λερναίας Ύδρας), όπου αναφέρονται τεχνοτροπικές διαφορές και επιδράσεις στην απόδοση του μύθου σε έργα διαφορετικών περιόδων.

31. Αφορμή για τη διενέργεια ανασκαφικής έρευνας έγινε η ανεύρεση στις 16-1-63 δύο (κατ' αρχήν) ειδωλίων από τον Γ. Χουτόπουλο, οδηγό μηχανήματος, στις εργασίες διαπλάτυνσης της οδού Μύλων - Σπηλιωτάκη από την Υπηρεσία Εγγείων Βελτιώσεων της Γ' Περιφερειακής Δ/σεως Τριπόλεως, προκειμένου να διευκολυνθεί η πρόσβαση στο κτήμα του Γαλήνου Κοτσώνη. Τα ευρήματα παραδόθηκαν στις 17-1-63 στον αιώνιοστο Ηρ. Κ. Σιδέρη, φύλακα αρχαιοτήτων του Μουσείου Άργους «μαζί με ωρισμένα ειδώλια και εθραυσμένα αγγεία», τα οποία είχαν μεταφερθεί εν τω μεταξύ στο Μουσείο από τον ιδιώτη, ενώ σε «κυτίον» περισυνέλεγαν τα ειδώλια τα οποία βρήκε ο φύλακας κατά τη μεταβασή του στο χώρο των εργασιών. Όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, το μηχανήμα είχε διαταράξει αποθέτη ιερού με ευρήματα χρονολογούμενα από τον 6ο-3ο αιώνα π.Χ. Ένας αριθμός των ειδωλίων αυτών περιλαμβάνονται στη διατριβή της Ο. Alexandris, *L'activité des ateliers des coroplastes d'Argos pendant l'époque classique* (Paris). Μετά από συνεχείς παρεμβάσεις της αρμόδιας Εφορείας η οδός κατασκευάστηκε τελικά με επιχωμάτωση το 1973.

32. Από τις τότε αναφορές του αρχαιοφύλακα της περιοχής (αρ. πρωτ. 184/10-2-68 και 1667/30-5-72) φαίνεται ότι ο αποθέτης δεν ερευνήθηκε εξαντλητικά και καλύφθηκε με χώμα. Εξαιτίας της κλίσης του εδάφους με τις βροχοπτώσεις έρχονταν συχνά στην επιφάνεια θραύσματα ειδωλίων και αγγείων, τα οποία παραδίδονταν στο Μουσείο Άργους. Το 1968 με αριθ. εισαγωγής Α 832 παραλαμβάνονται έξι θραύσματα ειδωλίων και δύο όστρακα από πυξίδα και στις 27/5/72 τμήμα ένθρονου ειδωλίου, ύψ. 0,155 μ. με αριθ. εισαγωγής Α 829. Ακολούθησε βραχεία ανασκαφική έρευνα που έγινε από τη συνάδελφο Αγγ. Ντούζου-γλη-Ζάχου στις 20 και 21/12/1978 (ημερ. Α 14/78), η οποία επεκτάθηκε και σε μικρή ακτίνα γύρω από τον αποθέτη, που είχε ερευνηθεί από τον αείμνηστο Νικόλαο Βερδελή.

να ιδιαίτερα διαφωτιστικά μετά την αποκάλυψη εκτεταμένου νεκροταφείου και οικιστικών λειψάνων³³. Τα ευρήματα αυτά μαζί με τον αποθέτη του μικρού ιερού, που αποδίδεται στη λατρεία Δήμητρας και Κόρης, και το μη ανασκαμμένο μέχρι σήμερα αρχαίο κτίσμα λίγα μόλις μέτρα βορειότερα³⁴ (Πίν. 7) σε συνδυασμό με το κείμενο του Απολλόδωρου, που αποτελεί την πληρέστερη μαρτυρία από την άποψη των τοπογραφικών και μυθολογικών δεδομένων, πιστεύουμε ότι ανήκουν στα βασικά στοιχεία διάρθρωσης της αργεΐτικης κώμης των ιστορικών χρόνων, που ταυτίζεται με τον Ελαιούντα³⁵.

Η αναγνώριση θέσης και ονόματος οφείλεται στον Ross, ο οποίος εντόπισε και την αρχαία οδό που συνέδεε την κώμη με το Κιβέρι³⁶. Ο δρόμος αυτός φαίνεται ότι ήταν ακόμα σε χρήση στις αρχές του αιώνα. Το όνομα της περιοχής πρέπει να συνδέεται με την καλλιέργεια της ελιάς, η οποία, όπως αναφέρει ο Πανσανίας (Π, 38, 5), επικρατεί στη γειτονική πεδιάδα της Θυρεάτιδας. Οι σχεδόν όμοιες κλιματολογικές συνθήκες δημιουργούν ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη της και στην κοιλάδα του Ελαιούντα³⁷.

Αν και το ιδιοκτησιακό καθεστώς μεγάλων αγροτεμαχίων στην περιοχή δυσχεραίνει σημαντικά την έρευνα, οι ενδείξεις προβληματίζουν, καθώς οριοθετούν την κώμη σε μία έκταση 900 στρμ. περίπου. Οι αρχαιότητες εντοπίζονται στο μεγαλύτερο μέρος τους αριστερά της επαρχιακής οδού από Σηλιωτάκη προς Βελανιδιά πολύ κοντά στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου (Σχ έ δ. 2). Επανειλημμένες απόπειρες λαθροανασκαφών, παράνομες τις περισσότερες φορές καλλιεργητικές εργασίες και διαμορφώσεις μεγάλων αγροτεμαχίων έχουν φέρει στην επιφάνεια άφθονη κεραμική, αρχιτεκτονικά μέλη, διαλυμένους τοίχους και καλύψεις τάφων (Πίν. 8)³⁸. Η ευαισθησία που επιδεικνύεται σε ελάχιστες περιπτώσεις και αφορά στην παράδοση αρχαίων δεν αντισταθμίζει αυτό που έχει χαθεί για πάντα³⁹.

33. Αγροί ιδιοκτησίας Σωτ. Σεραφείμ (1986), Βασ. Βάθη (1990), Ηλ. και Καλ. Οικονομόπουλου (1992) και Κωνστ. Π. Αθανασόπουλου (1992). Βλ. Α. Μπανάκα-Δημάκη, *ΑΔ* 47 (1992), Χρονικά, σ. 92-93.

34. Βλ. υποσημ. 31. Μετά τα σημαντικά αποτελέσματα της έρευνας (Ν. Βερδελής, *ΑΔ* 19 (1964), Χρονικά, σ. 121-122) ακολούθησε το 1965 η κήρυξη της κοιλάδας ως αρχαιολογικού χώρου και η απαλλοτρίωση μικρού μόνο τμήματος (498 τ.μ.) της έκτασης που είχε αποκαλυφθεί το ιερό και που δικαιώματα κυριότητας προέβλεπαν ο Βασίλειος Π. Αθανασόπουλος και ο Δήμος Ναυπλίων. Το μεγάλο ορθογώνιο κτίσμα αποτυπώνεται το ίδιο έτος, όπως φαίνεται από σχετικό φάκελλο του αρχείου, μαζί με το φυλακείο του Λιμικού της Αργολίδας από τον καθηγητή Yvon Garlan (Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή).

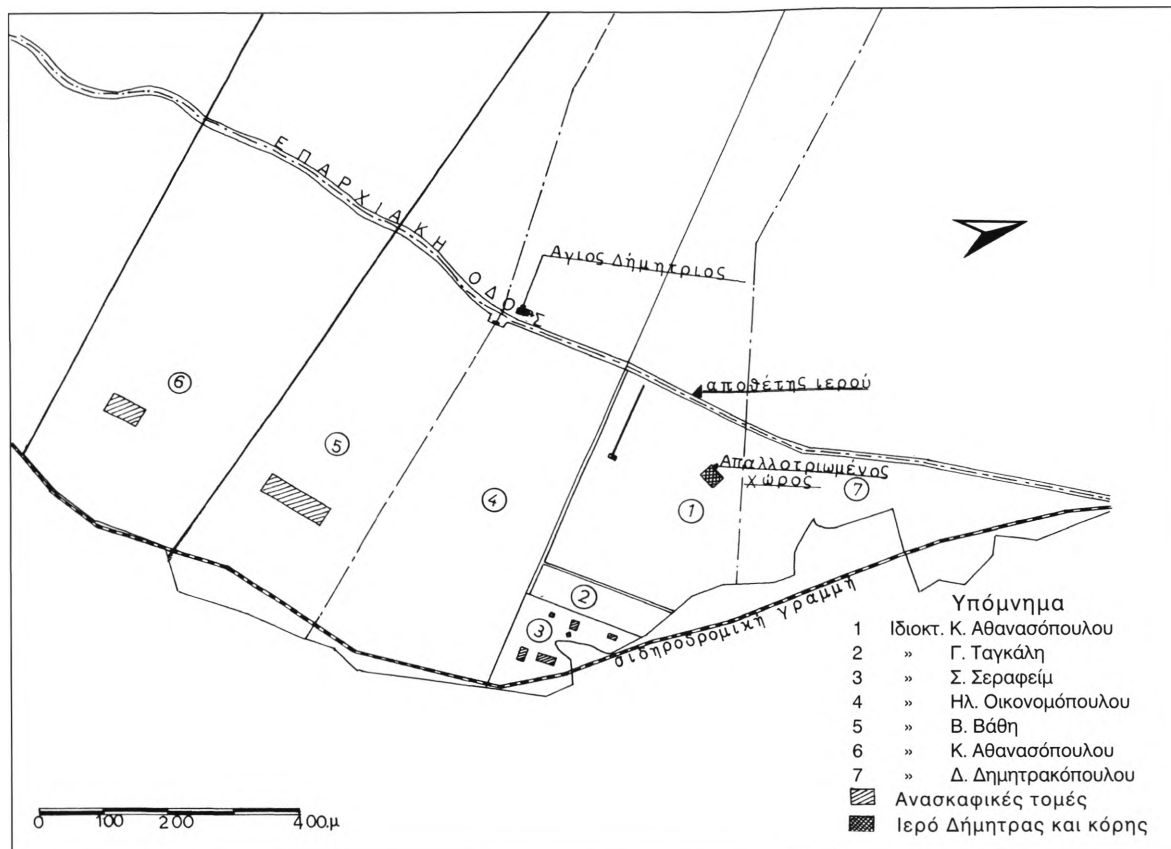
35. Η αργεΐτικη κώμη του Ελαιούντα δεν περιλαμβάνεται σε γνωστά αρχαιολογικά λεξικά, όπως αυτό που συντάξε ο Αλ. Ρ. Ραγκαβής, *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, Αθήνα 1888, παρά την από το 1841 ταύτιση της θέσης από τον Ross. Για τις περιοχές που φέρουν στην αρχαιότητα την ονομασία Ελαιούς βλ. *RE V*, 2, στ. 2226 - 2228, λ. *Elaius*.

36. Ross, ό.π. (υποσημ. 17), σ. 155.

37. Είναι πολύ συχνό το φαινόμενο το όνομα μιας περιοχής να οφείλεται στην πλησμονή του φυτού ή του δένδρου που ευδοκμεί εκεί. Βλ. Ν.Δ. Παπαχατζής, *Πανσανίου Ελλάδος περιήγησις*, Ι, 31, σ. 396 α και ΙΙ, 12, σ. 115 β. Δ.Β. Βαγιακάκος, Το αργολικόν ονοματολογικόν παρά Πανσανία, *Πελοποννησιακά ΙΔ'* (1981), σ. 161 (φυτνωμικά). Η παρουσία της ελιάς στο Σηλιωτάκη, και μάλιστα της άγριας, επισημαίνεται ήδη από το 1892 (Κοφινιώτης, ό.π. (υποσημ. 6), σ. 146). Η αντικατάστασή της με άλλα δένδρα, όπως τα εσπεριδοειδή, έγινε πολλά χρόνια αργότερα και μπορεί να τοποθετηθεί στα μέσα της 10ετίας του 1970, ενώ επιταχύνεται στις αρχές του 1980. Τότε εμφανίζεται και η καλλιέργεια της τριανταφυλλιάς σε θερμοκήπια.

38. Στις 15/12/65 γίνεται βαθειά άροση σε έκταση 150 στρμ. Το γεγονός καταγράφεται στο αρ. Α1/1965-66 ανασκαφικό ημερολόγιο χωρίς όμως τα ακριβή στοιχεία του ακινήτου. Έκτοτε οι επανειλημμένες γραπτές διαμαρτυρίες της Δ' Εφορείας και οι δικαστικές παρεμβάσεις δεν έχουν αποτέλεσμα, καθώς όλες οι εργασίες γίνονται απογευματινές ώρες ή σε ημέρες αργίας. Από την άλλη πλευρά το μεγάλο ιδιοκτησιακό καθεστώς αποτελεί δυσβάσταχτο οικονομικό βάρος και ως απαλλοτρίωση και ως καταβολή αποζημίωσης για στέρωση χρήσης. Σε οικονομικούς επίσης λόγους οφείλεται το γεγονός ότι δεν προωθήθηκε (1995) πρόγραμμα μαγνητοσκόπησης της κοιλάδας με συνεργασία της γραφουσας και του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στις 9/11/2000 μεταφέρονται από τον αρχαιολογικό χώρο της Λέρνας στο Μουσείο Άργους ένας πηλινός στρωτήρας (ΒΕ 2000/3422), ένα λίθινο επίκρανο (ΒΕ 2000/3423), μία μαρμαρίνη ορθογώνια βάση για την τοποθέτηση αγαλματιδίου με ελλειψοειδή εγκοπή στην άνω επιφάνειά της (ΒΕ 2000/3424), καθώς και τμήμα μυλολίθου (ΒΕ 2000/3425). Τα προαναφερόμενα αποτελούν ευρήματα περισυλλογής από τις κατά καιρούς περιοδείες των αρχαιοφυλάκων της Λέρνας στην κοιλάδα του Ελαιούντα.

39. Στις 12/7/63 παραδίδονται στο Μουσείο Άργους δύο αγγεία (μελαμβαφείς σκύφοι) από τον Γ. Στ. Λαχανά. Αρκετά χρόνια αργότερα, στις 30/11/84, κατάσχονται στα χέρια ιδιώτη (αρ. πρωτ. Πρωτοδικείου Ναυπλίου 6538/3-12-84) θραύσματα ειδωλίων, ένας λύχνος υστερορωμαϊκών χρόνων και διάφορα αγγεία (υδρία, σκυφίδια, κάλαθοι, αγγείο με στολιδωτό διάκοσμο, λήκυθος, τριφυλλόστομη οινόχοη).

Σχέδ. 2. Σπηλιωτάκη (αρχαίος Ελαιούς). Τοπογραφικό διάγραμμα με σημειωμένες τις θέσεις των ανασκαφικών ερευνών.

Τα ευρήματα που προέκυψαν από την έρευνα 53 τάφων, καθώς και ενός μικρού τμήματος του αρχαίου οικισμού, αποδεικνύουν ότι η περιοχή κατοικείται από τον 6ο έως τον 3ο αιώνα π.Χ., χωρίς να εγκαταλείπεται εντελώς αργότερα έως και τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή περίοδο. Κεραμική και ειδώλια φανερώνουν εξάρτηση από το Άργος και σχέσεις με Κόρινθο και Αττική⁴⁰. Μεγάλος αριθμός από αγνύθες που βρέθηκαν συγκεντρωμένες σε δάπεδο οικίας δηλώνουν βιοτεχνική δραστηριότητα.

Με την κόμη φέρεται ότι σχετίζεται επιτύμβια επιγραφή που βρέθηκε στην Ύδρα, στην οποία αναφέρεται: *ΛΕΟΝΤΙΧΟΣ ΕΥΒΟΙΟΥ ΕΛΑΙΟΥΣΙΟΣ*⁴¹, ενώ στις κατά καιρούς περιόδους των αρχαιοφυλάκων της Λέρνας οφείλεται η ανεύρεση δύο άλλων. Πρόκειται για δύο λίθινες ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες, από τις οποίες η καλύτερα σωζόμενη με διαστάσεις 0,63×0,40/0,41 μ. φέρει τα ονόματα *ΠΟΛΥΚΤΟΡΟΣ ΜΥΡΤΙΑΣ*⁴² χαραγμένα στο άνω τμήμα της σε δύο σειρές. Η δεύτερη, από την οποία αναγνω-

40. Ν. Βερδελής, *ΑΔ* 19 (1964), Χρονικά, Πίν. 121-122. Alexandris, ό.π. (υποσημ. 31).

41. Κοφινιώτης, ό.π. (υποσημ. 6), σ. 146. Λαμπρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 33.

42. Τα ονόματα δεν είναι αμάρτυρα στην προσωπογραφία του Άργους. Βλ. Μιτσός 1952, σ. 151-152. Για το αρσενικό *ΜΥΡΤΙΑΟΣ*, σ. 129. Χ. Κριτζάς, *ΑΔ* 28 (1973), Χρονικά, σ. 123, Πίν. 111 γ (θραύσμα επιτύμβιας στήλης σε β' χρήση: *ΜΥΡΤΙΑΕ ΧΑΙΡΕ*).

ρίσθηκαν με ασφάλεια οκτώ θραύσματα, έχει διαστάσεις $0,94 \times 0,54 \times 0,23$ μ. (πάχος) και σώζει μόνο τα γράμματα ΚΑ και Ο ή Θ⁴³.

Η φράση του Απολλοδώρου ... *παρά τήν ὁδὸν τήν ἄγουσαν διὰ Λέρνης εἰς Ἐλαιούντα* δίνει προς στιγμήν την εντύπωση ότι το αρχαίο οδικό δίκτυο σταματούσε σε αυτή την αργεΐτιχη κώμη. Από την άποψη της ιστορικής γεωγραφίας η θέση βρίσκεται στο περιβάλλον μιας ιδιαίτερα ευαίσθητης περιοχής, αρκεί να αναφερόμαστε στη σχέση Άργους-Θυρεάτιδας-Σπάρτης. Νεότερες έρευνες συνδέουν την οδό του Ελαιούντα με την αρχαία Κυνουρία⁴⁴.

Από τα νότια όρια της αργεΐας χώρας μεταφερόμαστε στα δυτικά, όπου πληροφορίες του παρελθόντος πληθαίνουν με πρόσφατα στοιχεία. Η περιοχή ονομάζεται Ζόγκα (Σχ έ δ. 1) και απέχει 4 χλμ. από το Κεφαλάρι. Η αναζήτηση ερμηνείας του ονόματος στρέφεται σε παλαιά επίσημα αρχεία σχετικά με τον πληθυσμό της Πελοποννήσου, όπου η πιθανότητα απογραφής και των μικροοικισμών είναι μεγάλη. Σε καταστάσεις ενετικών αρχείων του 1499 αναφέρεται ως επώνυμο στρατιώτη⁴⁵ και σε κατάστιχο τιμαριών του 1461/1463, που συντάχθηκε μετά την υποταγή της Πελοποννήσου στους Τούρκους, καταγράφεται δε όμοιο χωριό αλλά στη βορειοδυτική περιφέρειά της⁴⁶. Στην απογραφή Grimani (1669-1700) τέλος σημειώνεται τοπωνύμιο Ζόγκα στο territorium της Γαστούνης και της Πάτρας⁴⁷. Με δεδομένες τις παραπάνω πληροφορίες έχουμε δύο πιθανές ερμηνείες για την προέλευση του αργεΐτικου τοπωνύμιου: α) ότι προέρχεται από ενετικό επώνυμο, β) ότι ο συνοικισμός δημιουργήθηκε από εποικισμό και διασώθηκε και η ονομασία προερχόμενη από διαφορετικό γεωγραφικό διαμέρισμα (σλάβικο ή αρβανίτικο τοπωνύμιο).

Μετά την πρόσφατη δημοσίευση του Αργολικού Ιστορικού Αρχείου της περιόδου 1791-1878 δεν θα πρέπει ίσως να αποκλεισθεί και μία άλλη πιθανή προέλευση του ονόματος. Σε έγγραφο του 1832, που απευθύνει ο Θεοδωράκης Γρίβας⁴⁸ προς τον Δημ. Τσώκη, αναφέρεται «ο καπετάν Ζώγος»⁴⁹, που, όπως βλέπουμε, τιτλοφορείται με το αξίωμα του καπετάνιου. Από τη διάκριση και το περιεχόμενο του σχετικού εγγράφου φαίνεται ότι έχει κάποια αρμοδιότητα οικονομικού χαρακτήρα. Στην προφορική παράδοση είναι ευκολότερη η επιβίωση του επωνύμου ως «καπετάν Ζώγας», για να διατηρηθεί ενδεχομένως στη συνέχεια στο σημερινό τοπωνύμιο Ζόγκα.

Από την περιοχή αυτή παραδόθηκε το 1966 στο Μουσείο Άργους μόνωτο αγγείο με ερυθροβαφές γάνωμα⁵⁰. Το γεγονός δεν αξιολογείται και δεν υφίσταται έλεγχος επί σειρά ετών. Το 1990 εντοπίζεται στη θέση Ποταμιά το κάτω μισό υστεροκλασικού επιτύμβιου αναγλύφου, το οποίο μεταφέρεται στο Μουσείο⁵¹. Και φθάνουμε στο 1993, όταν μετά από παράνομες εκσκαφές στη θέση Άγιος Ιγνάτιος γί-

43. Η πρώτη στήλη βρισκόταν για πολλά χρόνια στον αρχαιολογικό χώρο της Λέρνας χωρίς λεπτομερείς ενδείξεις. Η μεταφορά της στο Μουσείο Άργους έγινε στις 9-1-2000 με αριθμό εισαγωγής ΒΕ 2000/3426. Τα θραύσματα της δεύτερης, που ήταν ήδη στο Μουσείο, αναγνωρίστηκαν στις 10-11-2000 και φέρουν ένδειξη ΒΕ 2000/3430. Οι πληροφορίες ότι προέρχονται από το Σπηλιωτάκη οφείλονται στον αρχαιοφύλακα Χρ. Μπομπέτσι.

44. Φάκλαρης, ό.π. (υποσημ. 17), σ. 209-212.

45. Τ. Μαύρος, Συμβολή στο τοπωνυμικό της Αργολίδας. *Εθνογραφικά* 2, Ναύπλιο 1979/80, σ. 27.

46. Παναγιωτόπουλος, ό.π. (υποσημ. 8), σ. 217-218.

47. Ό.π., σ. 274, 305.

48. Οπλαρχηγός του 1821. *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 3 (Εκδοτική Αθηνών 1990), σ. 220-221.

49. Αργολικόν Ιστορικόν Αρχείον, Αθήναι 1994, σ. 201, αριθ. εγγράφου 225.

50. Το αγγείο παραδόθηκε στις 2/4/66 από τον αιώνηστο Γ. Κιάφη, κάτοικο Ελληνικού (πρώην Κρυονερίου), περιοχή στην οποία ανήκει ο οικισμός της Ζόγκα. Έχει χαρακτηριστεί ως πλήνη όλη και φέρει τον αριθμό Α 817, ο οποίος όμως δεν αντιστοιχεί σε επίσημο ευρετήριο του Μουσείου Άργους. Δεν αποκλείεται η ένδειξη να αφορά σε παραδόσεις από την ορεινή Αργολίδα (βλ. και υποσημ. 32).

51. Η στήλη φέρει αριθ. εισαγωγής 2772. Βρέθηκε στο κτήμα του Γ. Μερικά στη θέση Σνίκίτσα νότια του σχολείου της Ζόγκα και μεταφέρθηκε στο Μουσείο Άργους στις 5/3/90. Πίκουλας, *Συμβολή*, σ. 231, αριθ. 3 και εικ. 4. Σύμφωνα με πληροφορίες των αρχαιοφυλάκων και το αγγείο (υποσημ. 50) προέρχεται από την ίδια θέση.

νεται αντιληπτό, δυστυχώς πολύ αργά, ότι καταστράφηκαν τάφοι, που την ύπαρξή τους υποδείκνυαν καλυπτήριες ασβεστολιθικές πλάκες παρασυρμένες από το μηχάνημα στο διπλανό ρέμα. Αρχισε αμέσως ανασκαφή για την περισυλλογή όσων στοιχείων είχαν διασωθεί⁵².

Στην αναμοχλευμένη έκταση δυτικά της εκκλησίας ερευνήθηκαν τέσσερις τάφοι⁵³ (Σχ έ δ. 3), που σύμφωνα με το περιεχόμενο δύο εξ αυτών χρονολογούνται στην αρχαϊκή-πρώιμη κλασική εποχή. Ο ένας περιείχε μία μόνο κύλικα⁵⁴, ενώ ο άλλος, αν και μικρών διαστάσεων, ήταν κτερισμένος κυρίως με πυξίδες, από τις οποίες ξεχωρίζουν οι τριποδικές με ληκύθους, δύο όμοια μελαμβαφή πινάκια με ψηλή βάση⁵⁵ και τέλος με ένα σιδερένιο κάττυμα υποδήματος⁵⁶. Σε μικρή απόσταση νοτιοανατολικά από τους τάφους διακρίναμε πενιχρά ίχνη θεμελίωσης τοίχων, που πιθανόν ανήκουν στην ίδια περίοδο. Στη διαταραγμένη από το μηχάνημα επίχωση περισυνελέγησαν θραύσματα αργεϊτικών αρχαϊκών ειδωλίων⁵⁷.

Επισταμένες έρευνες τα τελευταία έτη στην περιφέρεια της σύγχρονης εγκατάστασης απέδειξαν ότι ένας αρχαίος οικισμός αναπτύσσεται στη συμβολή σημαντικού οδικού δικτύου, που ξεκινάει από το Άργος, διέρχεται από την ονομαζόμενη Πυραμίδα του Ελληνικού και συνεχίζοντας διακλαδίζεται στη σημερινή περιοχή της Ζόγκα προς το όρος Αρτεμίσιο και προς τη θέση Νερά Αχλαδοκάμπου⁵⁸. Το ενδεχόμενο της ταύτισης της Ζόγκα με την κώμη των Κεγχρεών⁵⁹ είναι πολύ δελεαστικό. Εν τούτοις απαιτείται υπομονή και επιφυλακτικότητα, καθώς το προνόμιο των επιγραφών ως προς την αναγνώριση, τεκμηρίωση και κυρίως τον τοπογραφικό προσδιορισμό των ιστορικών γεγονότων παραμένει η αδιάσειστη απόδειξη.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι παραλληλίζοντας τις δύο αργεϊτικές κώμες γίνεται αντιληπτή, παρά τη γενική παρουσίαση των ανασκαφικών δεδομένων, μία ομοιότητα που έγκειται σε ένα κοινό προς τα άνω χρονολογικό όριο, τουλάχιστον αυτό που είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε προς το παρόν, δηλαδή ο 6ος αιώνας π.Χ., κατά τη διάρκεια του οποίου προσδιορίζεται η γεωγραφική θέση, η έκταση και η εσωτερική διαμόρφωση της κώμης : ιερό, οικισμός, νεκρόπολη. Βασική εξωτερική διαφορά αποτελεί η ανομοιογένεια του φυσικού τοπίου σε πεδινή κοιλάδα του Ελαιούνα, σε μικρά οροπέδια στη Ζόγκα.

52. Η ανασκαφική έρευνα διήρκεσε από τις 28/6 έως τις 23/7/93. Α. Μπανάκα-Δημάκη, *ΑΔ* 49 (1994), Χρονικά, σ. 145.

53. Στον τρίτο υπήρχαν οστά σε πλήρη σχεδόν αποσύνθεση, ενώ ο τέταρτος τάφος, όπως αποδείχθηκε, δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ.

54. *Agora* XII, I, σ. 266, αριθ. 443, πίν. 20 (450 π.Χ.).

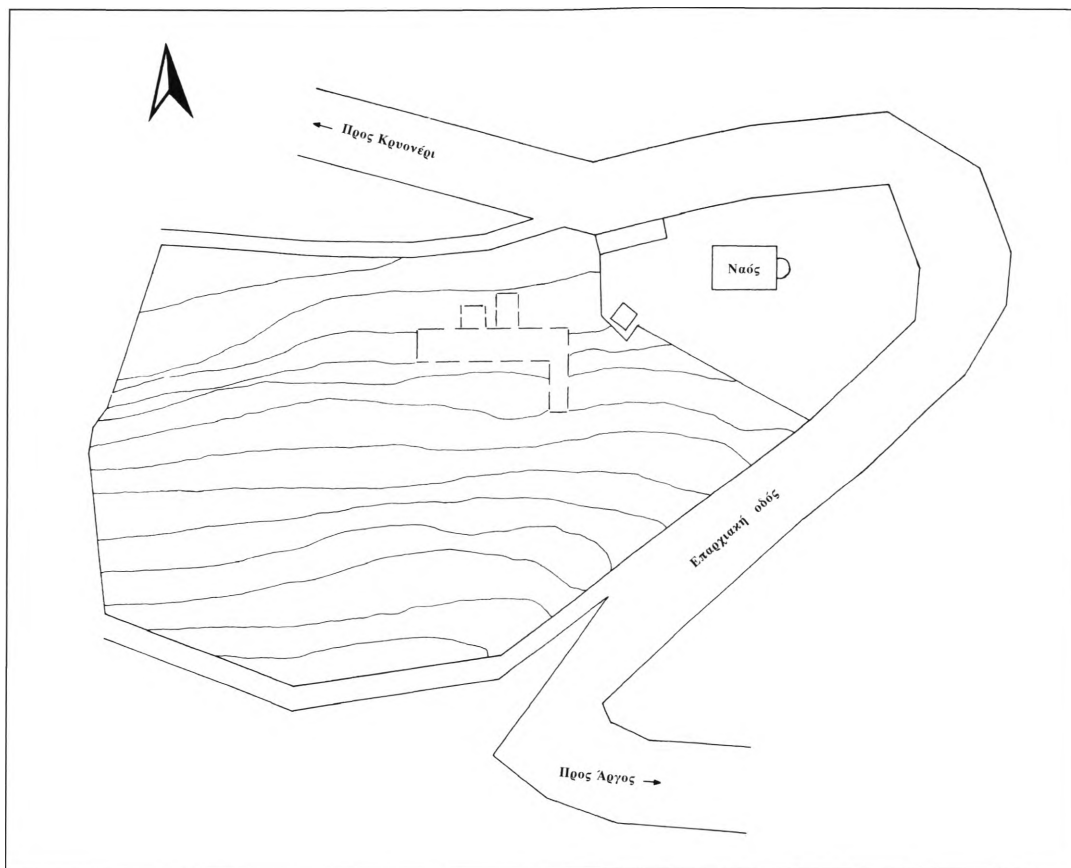
55. *Agora* XII, I, σ. 306, αριθ. 993-994, πίν. 35 (500 π.Χ.).

56. Για τα υποδήματα στην αρχαιότητα βλ. C.D. Morrow, *Greek Footware and the Dating of the Sculpture*, The University of Wisconsin Press 1985. Για σανδάλια που συγκαταλέγονται σε κτερίσματα τάφων βλ. W.K. Kovacsovics, *Ein sandalenfund aus dem Kerameikos*, *AM* 99 (1984), σ. 265 κ.ε. Στην Πελοπόννησο οι περιοχές που φημιζονταν στην αρχαιότητα για την κατασκευή υποδημάτων ήταν η γειτονική Σικυνόνα για τα *σικυνώνια υποδήματα γυναικεία και ψέλλια* (Ησύχιος, λ. Σικνών. C.H. Skalet, *Αρχαία Σικνών και σικυνώνια προσωπογραφία*, μτφρ. Ν.Κ. Χαλαύτη, Αθήνα 1975, σ. 51), η Λακωνία για *υποδήματα άριστα λακωνικά* (Αθήναιος XI, 483) και *άμνηλαΐδες λακωνικά* (Σουΐδας λ.). Στο Άργος η εικόνα που σχηματίζεται γύρω από αυτά τα κτερίσματα (πρβλ. Κ. Μπαράκη-Γλένη, *Οι νεκρόπολεις των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στην αρχαία πόλη του Αργους, Ε' Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών*, Β', Αθήνα 1998, σ. 517) είναι σημαντική και ίσως απηχεί μία εγχώρια παραγωγή, καθώς δεν είναι λίγες οι φορές ανεύρεσης καττυμάτων. Από ανασκαφή μέσα στην πόλη (οικόπεδο Δέμον - Προβατάκη, 1986-87, πάροδος Δαναού) προέχεται πλήνιο ομοίωμα υποδήματος με ίχνη ερυθρού χρώματος σε μέγεθος λίγο μικρότερο από το φυσικό. Έχει βρεθεί πολύ κοντά σε αρχαϊκό στρώμα. Η πληροφορία οφείλεται στην ανασκαφέα - δ/τρια Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟ Ν. Διβάρη-Βαλάκου, την οποία ευχαριστώ.

57. Δύο δοκιμαστικές τομές που έγιναν το Δεκέμβριο 1999 δυτικότερα από την προηγούμενη ανασκαφή με αφορμή την επέκταση των ξενώνων δεν αποκάλυψαν αρχαία κατάλοιπα αλλά ελάχιστη δυσδιάγνωστη κεραμική (4 - 5 όστρακα) και τμήμα χάλκινου αντικειμένου.

58. Πίκουλας, *Συμβολή*, σ. 226-233.

59. Γ.Α. Πίκουλας, *Οδικό δίκτυο και άμυνα. Από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία (Ήρος, Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1995)*, σ. 272. Χ. Πιτερός, *Οι «Πυραμίδες» της Αργολίδας, Πρακτικά 5ου Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Γ', Αθήνα 1998, σ. 358-359.

Σχέδ. 3. Ζόγκα - θέση Άγιος Ιγνάτιος. Τοπογραφικό διάγραμμα με την ερευνημένη έκταση (διακεκομμένες γραμμές).

Χωρίς να θέλουμε να δογματίσουμε, τόσο η μία περίπτωση, όσο και η άλλη, είναι δυνατόν να προσδιορίζουν «κατηγορίες» κωμών, π.χ. παθητικές – έμμεσες, όσες δεν μνημονεύονται σε σημαντικά ιστορικά γεγονότα, βιοτεχνικές – αγροτικές, όπου η προσφορά τους αναγνωρίζεται από την παραγωγή των προϊόντων, ενώ η ύπαρξη της κώμης-προφυγίου, που μπορεί να ταυτίζεται με την οριοθέτηση μιας περιοχής, να συγκεντρώνει τους περισσότερους λόγους πολιτικής πρακτικής και τις βασικές αιτίες για αποφασιστικές αλλαγές, είναι αυτή που επιζεί στις γραπτές πηγές. Ο σημαντικός αριθμός των χάλκινων κυρίως και μολύβδινων ενεπίγραφων πινακίδων, που ήρθαν πρόσφατα στο φως στο Άργος, πιστεύουμε ότι θα συμπληρώσουν τα κενά που δημιούργησαν οι απώλειες έργων της αρχαίας γραμματείας⁶⁰.

Σε επιγραφές από ανασκαφές στην Αργολίδα οι οποίες χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο αναφέρονται συχνά ονόματα κωμών⁶¹ και αυτό αποτελεί βέβαιη μαρτυρία ότι συνεχίζουν να υπάρχουν. Την ίδια εποχή προηγούμενες πόλεις (Μυκήνες, Ναύπλιο, Ασίνη) επιβιώνουν ως κώμες υπό την κυ-

60. Βλ. δελτίο τύπου στην εφημερίδα *Το Βήμα* με ημερομηνία 24/11/2000. Επίσης στον τοπικό τύπο *Τα Νέα της Αργολίδας*, 27-28/10/2000, σ. 4.

61. Χ.Β. Κριτζάς, Κατάλογος πεσόντων από το Άργος, *Στήλη*, Αθήνα 1980, σ. 506. Μιτσός 1945, σ. 66.

ριαρχία του Άργους⁶². Το γεγονός αυτό κάθε άλλο παρά τιμή αποτελούσε για την οποιαδήποτε παθούσα περιοχή⁶³.

Τα αποτελέσματα που έχουμε στη διάθεσή μας έως σήμερα είναι ελάχιστα συγκρινόμενα με τις προσφερόμενες για έρευνα θέσεις στην Αργολίδα, που φαίνεται ότι αναπτύσσονται «δορυφορικά» γύρω από το Άργος⁶⁴, όπως συμβαίνει άλλωστε και σε άλλες περιοχές⁶⁵. Η ολοκληρωμένη εικόνα θα καθυστερήσει πολύ ακόμα, τουλάχιστον τόσο, όσο διαρκούν οι ανασκαφικές έρευνες στα περὶχωρα του Άργους. Πρόσφατες μελέτες επιβεβαιώνουν μια ασφαλή θέση για την κώμη της Λύρκειας⁶⁶, απομένει όμως ένας μεγάλος αριθμός, οι οποίες αποτελούν ένα ευρύ αρχαιολογικό θέμα με άμεση δημογραφική, πολιτική, κοινωνική σχέση με τα πεπραγμένα των Αργείων κατά τους ιστορικούς χρόνους αλλά και μετέπειτα⁶⁷.

Εκτός από τις φυλές και τις φράτρες υπάρχουν οι κώμες, και για το Άργος φαίνεται ότι ο βαθμός σπουδαιότητάς τους, ο ρόλος που διαδραματίζουν στις εκάστοτε πολιτικές και ιστορικές περιόδους και η γεωγραφική τους θέση μέσα στην αργεΐτικη επικράτεια, όπως αυτή ορίζεται στην αρχαιότητα, λαμβανομένων υπόψη των προβλημάτων που προκύπτουν σε σημαντικές περιοχές, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες. Είναι βέβαιο επίσης ότι η ζωή τους γνωρίζει διακυμάνσεις ανάλογα με τον βαθμό αυτοδυναμίας που τυχόν διαθέτουν⁶⁸ αλλά και από τις αμοιβαίες ή ανταγωνιστικές σχέσεις.

Οικιστικά κατάλοιπα, νεκροπόλεις και μεγάλων διαστάσεων κτίρια περιμένουν υπομονετικά την αρχαιολογική σκαπάνη, προκειμένου να απαντηθούν θεμελιώδη ερωτήματα, π.χ. οι σχέσεις των κωμών με το Φορωνικόν άστυ, πορεία και ανάπτυξη, περίοδοι ακμής και παρακμής και το κυριότερο ποιά είναι το ένα ή το άλλο. Ανάμεσά τους η κώμη του Ελαιούντα και η ζητούμενη κώμη στη θέση της σημερινής Ζόγκα. Επακόλουθο των μελλοντικών ανασκαφών η συμπλήρωση και επανεξέταση των όσων έχουν επισημανθεί μέχρι σήμερα.

ANNA ΜΠΑΝΑΚΑ-ΔΗΜΑΚΗ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Μιτσός 1945	Μ.Θ. Μιτσός, <i>Πολιτική Ιστορία του Άργους</i> , Αθήναι 1945.
Μιτσός 1952	Μ.Θ. Μιτσός, <i>Αργολική Προσωπογραφία</i> , Αθήνα 1952.
Πίκουλας, Συμβολή	Γ.Α. Πίκουλας, Συμβολή στην τοπογραφία της ΝΔ. Αργολίδος. Οδικό δίκτυο και άμυνα, <i>Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών</i> , Β', Αθήνα 1992-1993.

62. Στράβ. *Γεωγρ.* VIII, 6, 10-11 και 6, 19. Πανσ. II, 16, 5. Μιτσός 1945, σ. 66.

63. Α. Ραμού-Χαφιάδη, *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική* (Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα 1982), σ. 67. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υποβάθμισης πόλης σε κώμη αποτελεί η περίπτωση της Σμύρνης: *Λυδῶν δὲ κατασπασάντων τὴν Σμύρναν περὶ τετρακόσια ἔτη διετέλεσεν οἰκουμένη κωμηδόν. εἴτα ἀνήγειρεν αὐτὴν Ἀντίγονος ...* (Στράβ. *Γεωγρ.* XIV, 1, 37).

64. Π.χ. η θέση Σύνορο στην κτηματική περιφέρεια Μαλανδρενίου (Α. Μπανάκα-Δημακή, *Το Μαλανδρένι στην αρχαιότητα*, *Ηόρος* 10-12 (1992-98), σ. 245-250), Χέλμη στο Σχοινοχώρι (*ΑΔ* 46 (1991), *Χρονικά*, σ. 104), κ.ά.

65. Οι κώμες της Αττικής είναι οι πλέον μελετημένες σε σχέση με αντίστοιχα παραδείγματα εκτός νομού. Για συγκρίσεις περιφερειακών οργανώσεων διαφορετικών περιοχών βλ. Ι.Χ. Παταχριστοδούλου, *Οι αρχαίοι ροδιακοί δήμοι*, Αθήνα 1989, σ. 59-62.

66. Κ. Μπαράκρη-Γλένη, Ο αποθέτης κλασικών χρόνων στο «Σύνορο» Άργους (ανακοίνωση στο *ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών. Τρίπολη 24-30/9/2000*, πρακτικά υπό έκδοση).

67. M.H. Hansen, Kome. A Study in how the Greeks Designated and Classified Settlements Which Were not Poleis, στο M.H. Hansen - K. Raaflaub (επιμ.), *Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart 1995, σ. 71-72 και 81.

68. Η αυτοδυναμία μπορεί να εξασφαλίζεται και από μία μόνο αλλά ισχυρή κώμη, π.χ. η περίπτωση της Τενέας στην Κορινθία (Στράβ. *Γεωγρ.* VIII, 6, 22) ή με αριθμό κωμών οι οποίες σε αποφασιστικές περιόδους αποτελούν σύνολο με ισχυρή ψήφο. Πρβλ. την οργάνωση Χρυσαιορέων στη Στρατονίκεια, μακεδονική πόλη της Καρίας (Στράβ. *Γεωγρ.* XIV, 2, 25).

Summary

ARGIVE KOMES

This article refers to two areas of Argolid known today as Spiliotaki and Zoga. The first one, 7 km south of Mili (Lerna), is named after Anagnostis Spiliotakis, a famous political person during the Greek Revolution of 1821. Excavations, begun in 1964 by N. Verdelis and continued later, have revealed significant ancient remains: a temple devoted to Demeter and Kore, parts of cemetery and houses. The correlation of the ancient sources with the archaeological finds leads to the identification of the valley with the Argive kome of Ελαιούς. Mythology says that Hercules buried the head of the Hydra at the road that connected Lerna with the kome. Although few traces of structures remain; the existence of a kome is attested by numerous finds, such as terracotta figurines and vases confirming that the area was inhabited from the 6th to the 3rd c. BC. Rescue excavations in the properties around the temple testify that the valley was not abandoned during the Roman and Byzantine periods.

The district of Zoga, 4 km west of Kefalari, is one of the less explored areas, although located at the junction of important ancient land routes connecting Argolid with Arcadia. The area is probably named after captain Zogos, a person who, according to recently published documents, was responsible for some financial matters. The first small scale rescue excavation that took place in 1993 in the property of the Saint Ignatios church brought to light four graves cut into the natural rock. Judging by the offerings found in two of them they can be dated in the Late Archaic-Early Classical period. The identification of the ancient settlement with the Argive kome of Kechreai is under examination, because epigraphical evidence is still scanty.

ANNA BANAKA-DIMAKI